

Archeologienota: Het archeologisch vooronderzoek aan de Boomgaardstraat te Antwerpen

Vanessa Vander Ginst
Maarten Smeets

Kessel-Lo, 2017
Studiebureau Archeologie bvba

Archeologienota: Het archeologisch vooronderzoek aan de Boomgaardstraat te Antwerpen

**Vanessa Vander Ginst
Maarten Smeets**

**Kessel-Lo, 2017
Studiebureau Archeologie bvba**

Colofon

Archeologienota: Het archeologisch vooronderzoek aan de Boomgaardstraat te Antwerpen

Initiatiefnemers:	Coudenberg Property Partners nv
Projectleiding:	Maarten Smeets
Erkend archeoloog:	Vanessa Vander Ginst
Auteurs:	Vanessa Vander Ginst
Foto's en tekeningen:	Studiebureau Archeologie bvba (tenzij anders vermeld)

Op alle teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van Studiebureau Archeologie bvba mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd, bewerkt en/of openbaar gemaakt, hetzij door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

Studiebureau Archeologie bvba
Bietenweg 20
3300 Tienen
www.studiebureau-archeologie.be
info@studiebureau-archeologie.be
tel: 0474/58.77.85
fax: 016/77.05.41

©2017, Studiebureau Archeologie bvba

Inhoudstafel

Inhoudstafel	p.1
Hoofdstuk 1 Bureauonderzoek	p.2
1.1 Beschrijvend gedeelte	p.2
1.1.1 Administratieve gegevens	p.2
1.1.2 Archeologische voorkennis	p.4
1.1.3 Onderzoeksopdracht	p.4
1.1.4 Beschrijving geplande werken	p.5
1.1.5 Werkwijze	p.7
1.2 Assessmentrapport	p.9
1.2.1 Landschappelijke ligging van het projectgebied	p.9
1.2.2 Historische beschrijving van het projectgebied	p.12
1.2.3 Archeologisch kader van het projectgebied	p.18
1.2.4 Datering en interpretatie van het onderzochte gebied	p.19
1.2.5 Synthese	p.20
1.2.6 Samenvatting voor een gespecialiseerd publiek	p.20
1.2.7 Samenvatting voor een niet gespecialiseerd publiek	p.20
Hoofdstuk 2 Programma van maatregelen	p.22
2.1 Administratieve gegevens	p.22
2.2 Gemotiveerd advies	p.22
2.3 Programma van maatregelen voor uitgesteld vooronderzoek met ingreep in de bodem	p.25
2.3.1 Vraagstelling en onderzoeksdoelen	p.25
2.3.2 Onderzoeksstrategie, methode en technieken	p.26
Bibliografie	p.28

Hoofdstuk 1 Bureauonderzoek

1.1 Beschrijvend gedeelte

1.1.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2017A298

Aanleiding: De archeologienota werd opgemaakt voor de aanvraag van een stedenbouwkundige vergunning op een terrein met een oppervlakte van ca. 6900 m². De geplande bodemingreep op zich (onderkelderde nieuwbouw) bedraagt ca. 2236 m².

Daarmee valt de vergunningsaanvraag binnen de aanvragen waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer bedraagt en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen volledig buiten archeologische zones gelegen zijn (Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, het Onroerenderfgoedbesluit van 16 mei 2014 en de Code van Goede Praktijk).

Erkend archeoloog: Vanessa Vander Ginst OE/ERK/Archeoloog/2015/00030
Studiebureau Archeologie bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00002

Locatie: Boomgaardstraat, 2018 Antwerpen (fig. 1.1 tem 1.3)
Antwerpen, F1349l²⁹ en F1349n²⁹

Bounding box: punt 1: x= 153353, y= 209984
punt 2: x= 153501, y= 210151

Periode uitvoering: 24-1-2017 / 27-01-2017

Relevante termen: verstedelijkt gebied, Kempen-Polders

Verstoorde zones: Geen gegevens over

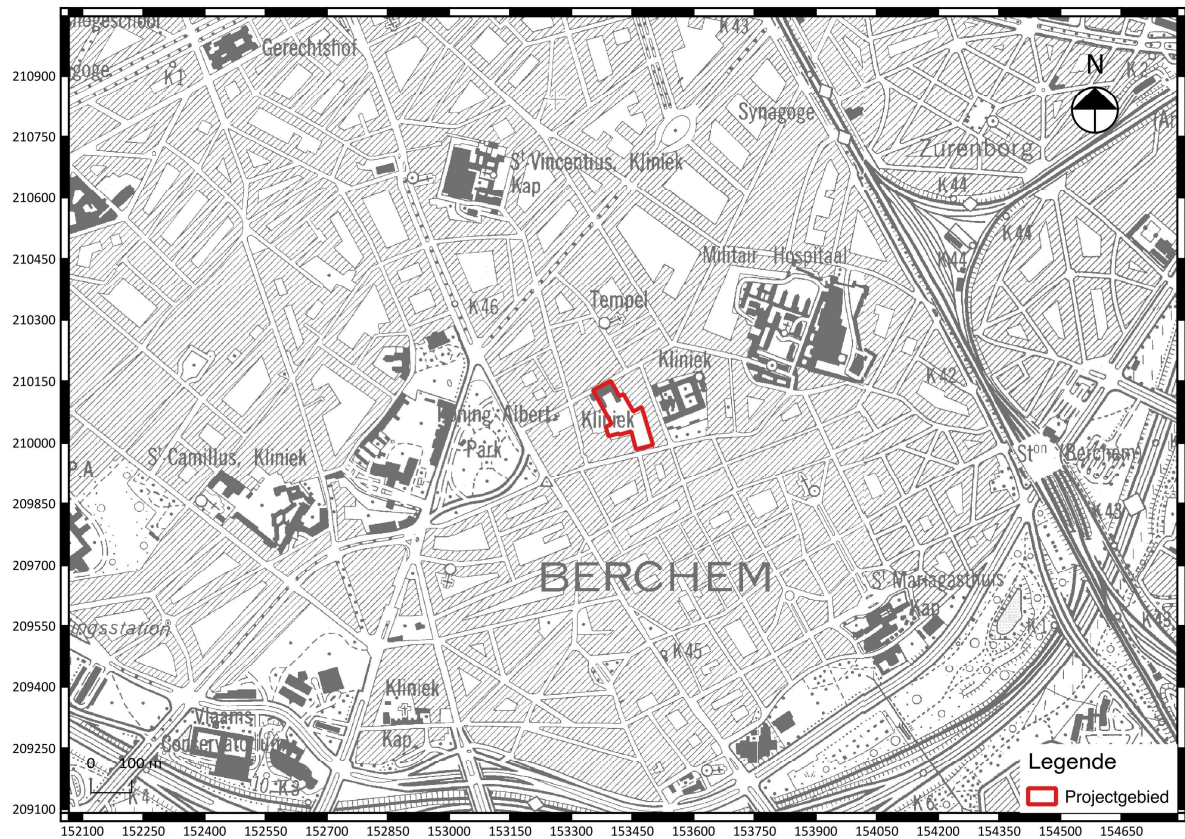

Fig. 1.1: Uittreksel van de topografische kaart met situering van het projectgebied (rood) (©Databank Ondergrond Vlaanderen).

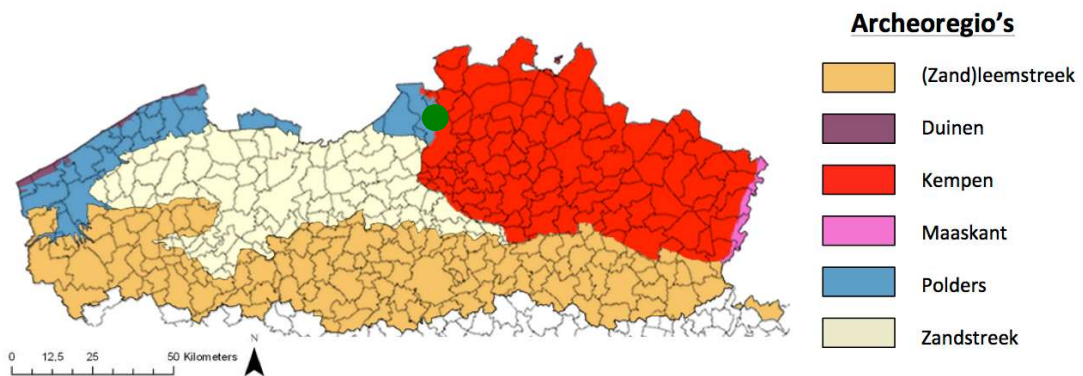

Fig. 1.2: Situering van het projectgebied binnen de verschillende Vlaamse archeoregio's¹.

¹ <https://onderzoeksbalans.onroerendergoed.be/onderzoeksbalans/archeologie>

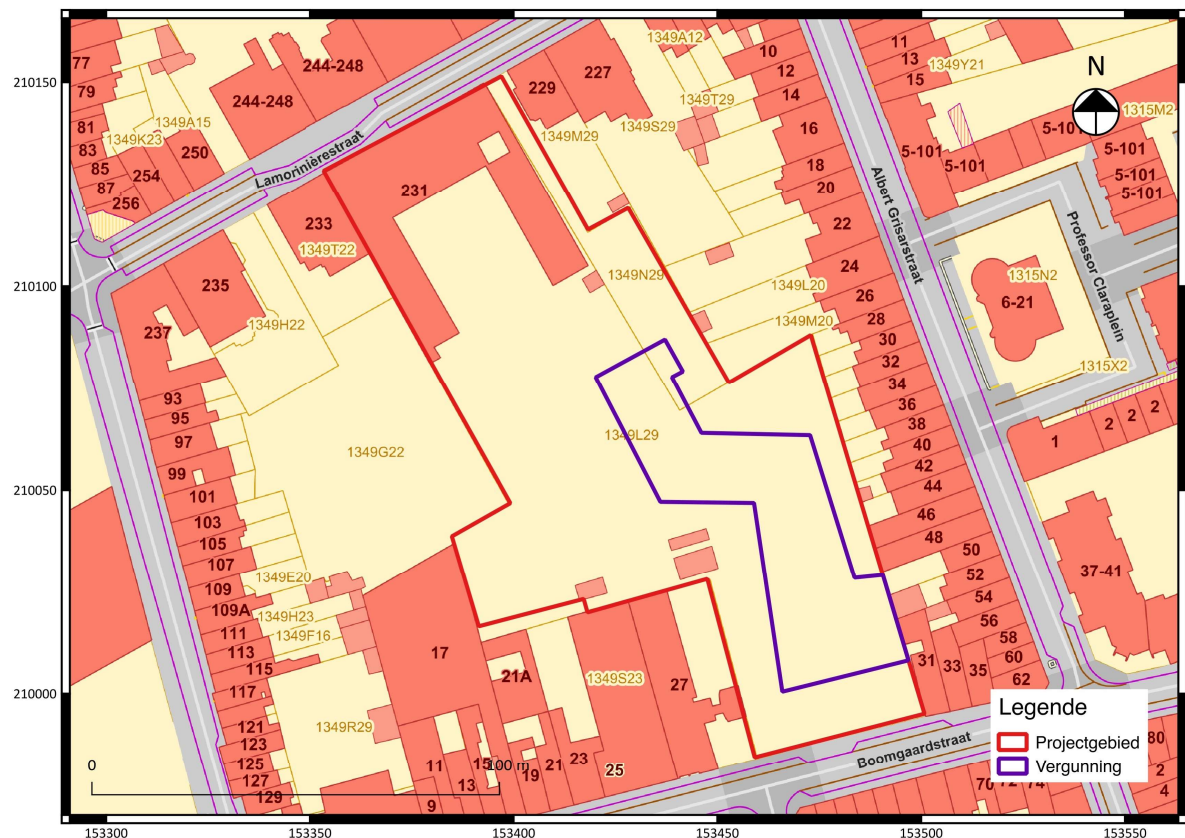

Fig. 1.3: Uittreksel van het kadasterplan met situering van het projectgebied (©CADGIS).

1.1.2 Archeologische voorkennis

Niet van toepassing

1.1.3 Onderzoeksopdracht

Het archeologisch vooronderzoek beoogt vast te stellen of er een archeologische site aanwezig is op een terrein, wat de karakteristieken en de bewaringstoestand van deze site zijn, wat haar relatie is met het landschap, welke waarde ze heeft, en hoe ermee moet omgegaan worden in het kader van bodemingrepen.

De Code Goede Praktijk draagt een aantal mogelijke fasen aan, opgedeeld in prospectie zonder ingreep in de bodem (bureaustudie, landschappelijk bodemonderzoek, geofysisch onderzoek, veldkartering) en prospectie met ingreep in de bodem (verkennend archeologisch booronderzoek, waarderend archeologisch booronderzoek, proefsleuven en proefputten, proefputten in functie van steentijd artefactensites). Na voltooiing van elke fase in het vooronderzoek wordt afgewogen of verder vooronderzoek noodzakelijk is en wat de aard van dat vooronderzoek is. Na iedere fase in het vooronderzoek volgt verder vooronderzoek, zonder ingreep in de bodem of met ingreep in de bodem, indien op basis van de reeds uitgevoerde fase(s) van het vooronderzoek onvoldoende informatie gegenereerd is om:

- de hoogstwaarschijnlijke afwezigheid van een archeologische site afdoende te staven.
- een gemotiveerde uitspraak te doen over het al dan niet moeten nemen van maatregelen.

- een plan van aanpak voor een archeologische opgraving op te maken.
- een plan van aanpak voor een behoud in situ op te maken.

De keuze van de methode voor verder vooronderzoek wordt gebaseerd op de volgende vier criteria, aangezien het doel van een archeologisch vooronderzoek immers is om met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bovenstaande informatie te kunnen leveren:

- Is het mogelijk deze methode toe te passen op dit terrein?
- Is het nuttig deze methode toe te passen op dit terrein?
- Is het overdreven schadelijk voor het bodemarchief deze methode toe te passen op dit terrein?
- Is het noodzakelijk deze methode toe te passen op dit terrein (kosten-batenanalyse)?

Vraagstelling:

- Kan de hoogstwaarschijnlijke afwezigheid van een archeologische site afdoende gestaafd worden?
- Zijn er archeologisch relevante sites aanwezig?
- Wat is het wetenschappelijk potentieel van de aanwezige sites?
- Moeten er bijkomende maatregelen genomen omwille van eventuele aanwezige sites?
- Maak een plan van aanpak op voor een eventueel vervolgonderzoek.
- Kunnen maatregelen voorgesteld worden voor een eventueel behoud in situ van een aanwezige archeologische site? Hoe kunnen deze maatregelen afgedwongen en gecontroleerd worden?

Randvoorwaarden:

Het terrein is nog niet in eigendom.

1.1.4 Beschrijving geplande werken²

De stedenbouwkundige vergunningsaanvraag betreft de bouw van een woonzorgcentrum met omgevingsheraanleg in de onmiddellijke buurt van de nieuwbouw (fig. 1.4 en 1.5).

Het woonzorgcentrum komt te liggen op het zuidelijke deel van de nog op te delen percelen Antwerpen, F1349l²⁹ en F1349n²⁹.

De toegang komt aan de zijde van de Boomgaardstraat te liggen. Het gebouw wordt volledig onderkelderd met o.m. ruimtes voor parkings, technieken, bergruimte en een wasserij. De oppervlakte van deze kelder bedraagt ca. 2236 m².

Rondom het gebouw wordt een verharding aangelegd en ten zuidoosten van het gebouw komen er twee parkings voor hulpdiensten. Ook worden enkele nieuwe bomen aangeplant rondom het gebouw.

Enkel de zone rond het gebouw wordt ontwikkeld; de zone ten westen van de nieuwbouw blijft tuinzone. De bestaande bomen blijven er bewaard en er vinden geen bodemingrepen plaats.

² De plannen en informatie werden aangeleverd en verstrekt door de opdrachtgever.

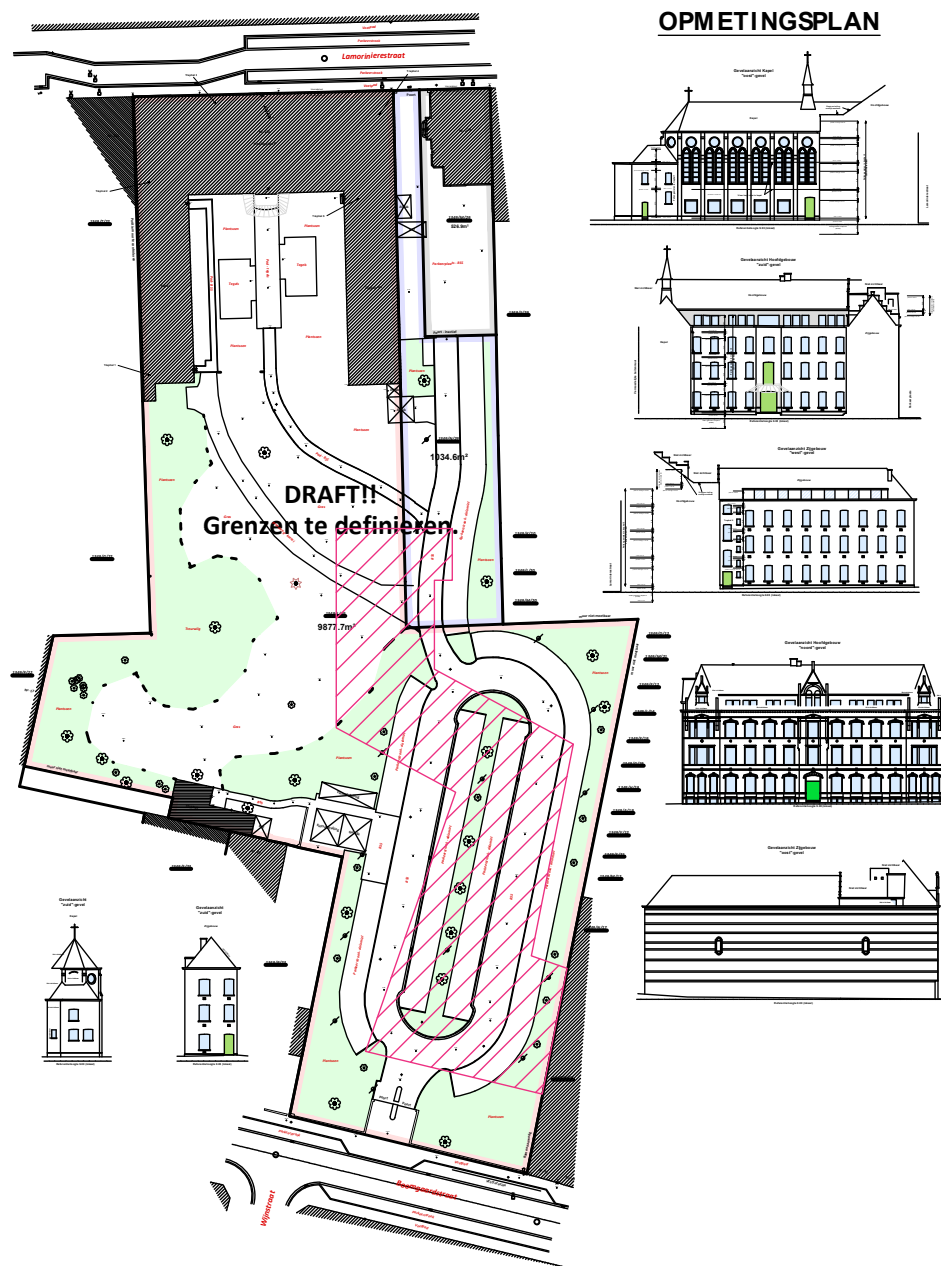

Fig. 1.4: Opmetingsplan met in roos de kelder van de nieuwbouw geprojecteerd³.

³ Ondanks de vermelding 'draft' betreft het de definitieve footprint van de onderkelderde nieuwbouw.

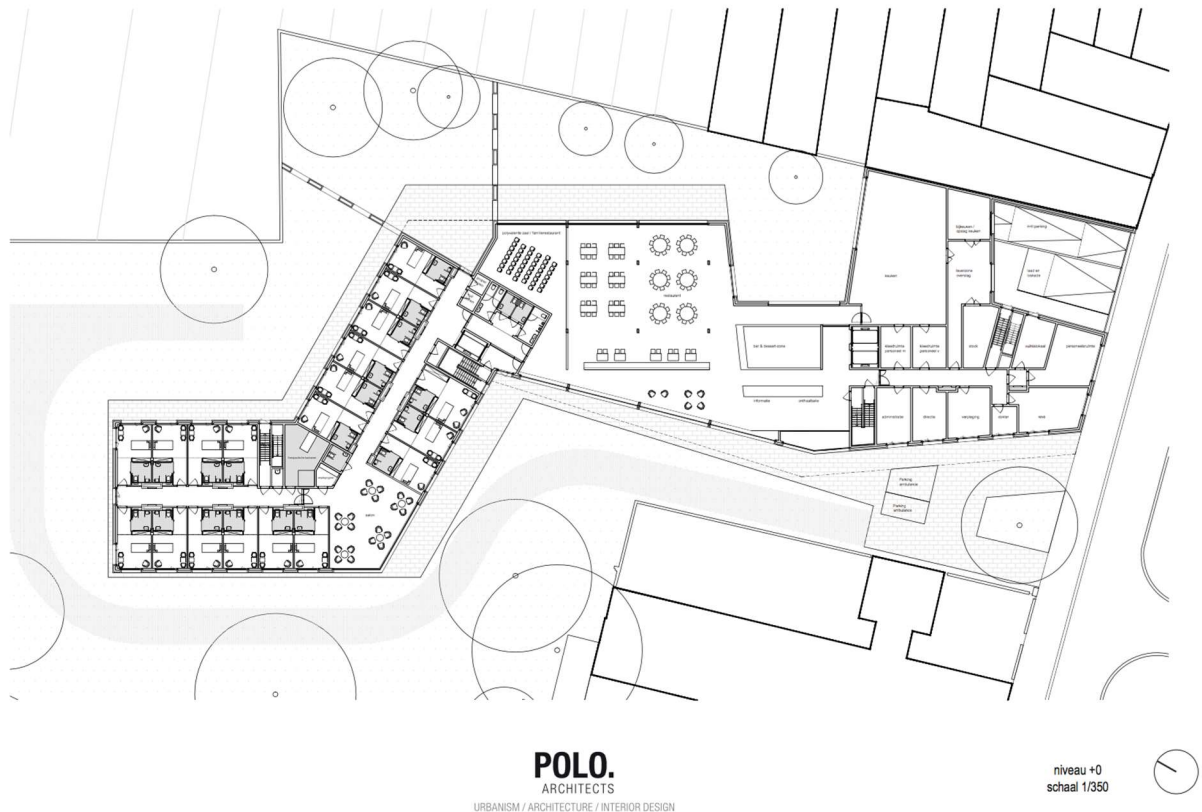

Fig. 1.5: Gelijkvloers van het woonzorgcentrum.

1.1.5 Werkwijze

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online onderzocht via www.dov.vlaanderen.be. Op basis van de onderzochte kaarten werd gepoogd een duidelijk beeld te verkrijgen van de landschappelijke en bodemkundige ligging van het projectgebied. Hiervoor werd gebruik gemaakt van volgende kaarten:

- Bodemkaart
- Tertiair Geologische kaart
- Quartair Geologische Kaart
- Bodemerosiekaart
- Bodembedekkingskaart
- Digitaal Hoogtemodel (DHM II)

De geomorfologische kaart kon niet worden geraadpleegd omdat deze niet beschikbaar is voor de regio.

Van het tot nog toe uitgevoerde historisch en heemkundig onderzoek is een stand van zaken opgemaakt met betrekking tot het onderzoeksgebied op basis van de beschikbare publicaties. Het historisch kaartmateriaal en luchtfoto's is gegeorefereerd geraadpleegd via het geoportaal van het

agentschap Onroerend Erfgoed en bijkomend kaartmateriaal werd opgezocht via www.cartesius.be. Het gebruikte kaartmateriaal werd geselecteerd op basis van de nauwkeurigheid en de aanwezige geschiedkundige gegevens. Volgende kaartmateriaal en luchtfoto's werden geraadpleegd:

- Ferraris, omstreeks (1771-1778)
- Buurtwegen (1841)
- Vandermaelen (1846-1854)
- Luchtfoto's (1971, 2000, 2012)

Het belangrijkste beschikbare historische kaartmateriaal werd geraadpleegd om de geschiedenis van het grondgebruik gedurende de laatste eeuwen zo goed mogelijk na te gaan. Deze informatie kan een impact hebben op de kwaliteit van het eventueel aanwezige bodemarchief en de bewaring ervan. Bijkomend archiefonderzoek is niet uitgevoerd omdat uit de analyse van het historisch kaartmateriaal geen grondgebruik naar voor komt dat dit noodzakelijk maakt. Het kaartmateriaal wijst op een zeer lage bewoningsdensiteit in het verleden. Een grondige studie van de beschikbare archivalische bronnen kan wel bijkomende informatie aandragen voor de middeleeuwse geschiedenis van het onderzoeksgebied, maar een dergelijk onderzoek is van een dusdanige omvang dat dit niet past binnen een archeologienota.

1.2.1 Landschappelijke ligging van het projectgebied

Fig. 1.6: Uittreksel uit het digitaal hoogtemodel met aanduiding van het projectgebied.

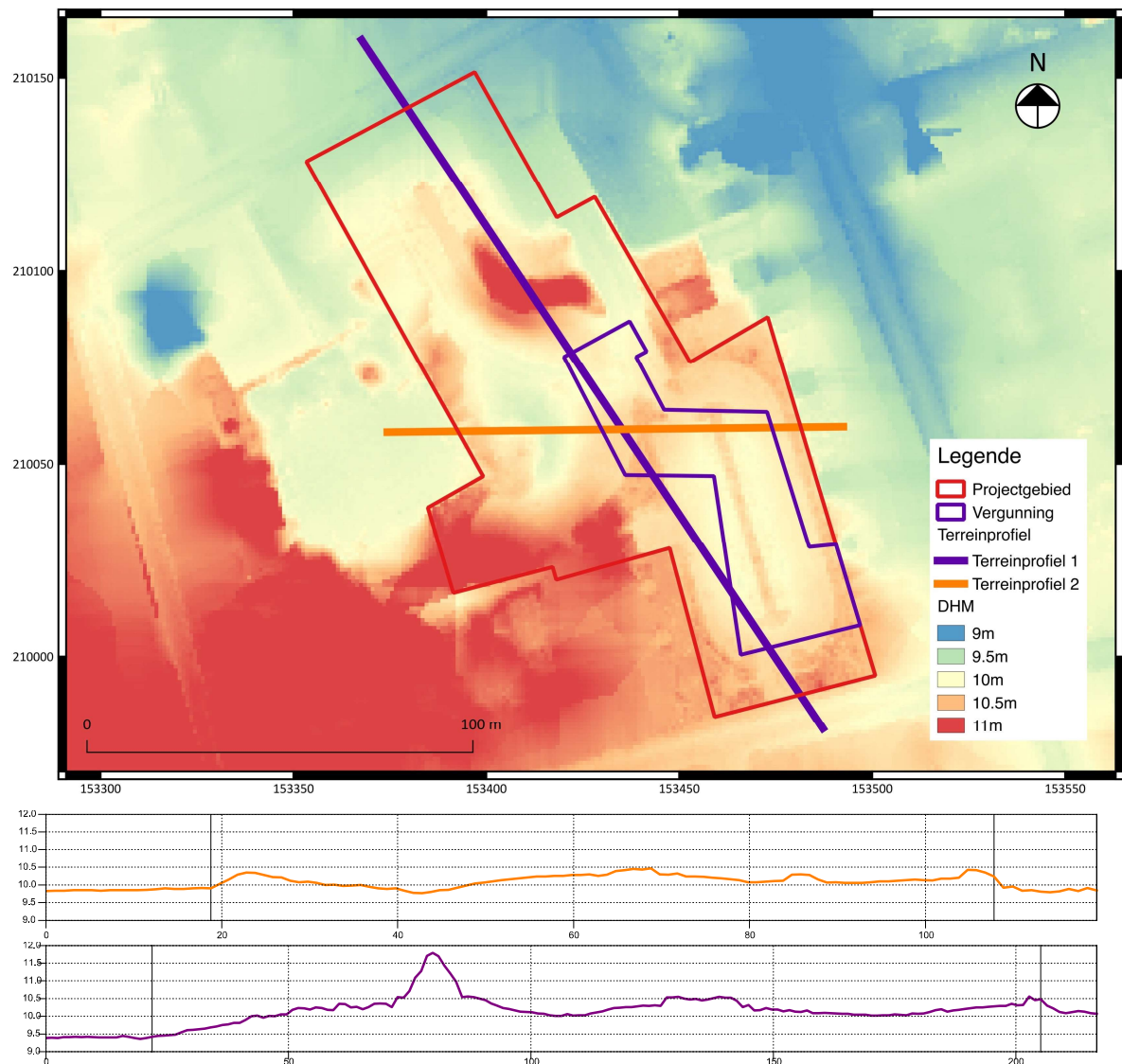

Fig. 1.7: Detailopname van DHMII (schaal 1/2500) met aanduiding van het projectgebied en terreinprofielen (W-O en N-Z) (bron: Geopunt Vlaanderen).

Het onderzoeksgebied ligt in een bebouwde zone (OB) waardoor de bodem niet gekarteerd is (fig. 1.8). Ten zuidwesten van het projectgebied komen volgens de gegevens van de bodemkaart de bodemtypes Pdp(0) en Pcmy voor. Het betreft matig natte gronden op licht zandleem met sterke antropogene invloed enerzijds en matig droge licht zandleemgronden met diepe antropogene humus A-horizont anderzijds⁴.

Volgens de tertiairgeologische kaart ligt onder het projectgebied de Formatie van Kattendijk (Kd, uit het Onder Pliocene) (fig. 1.9). Het betreft groengrijs tot groen glauconiet- en kleihoudend zand. Ten noorden ligt de formatie van Lillo (Li, uit het Midden tot Boven Pliocene) met bruinigrijze tot groene, matig glauconiethoudende zanden, met schelpen en plaatselijk kleihoudend. Ten zuiden ligt de Formatie van Berchem (Bc, uit het Onder tot Midden Mioceen) met

⁴ De Coninck 1963: 61 en 58

donkergroene tot zwarte, matig tot sterk glauconiethoudende zanden, met plaatselijk schelpen en naar onderen toe meer kleihoudend.

Volgens de quartairgeologische kaart (fig. 1.10) komen in de zone van het projectgebied eolische afzettingen en/of hellingsafzettingen voor.

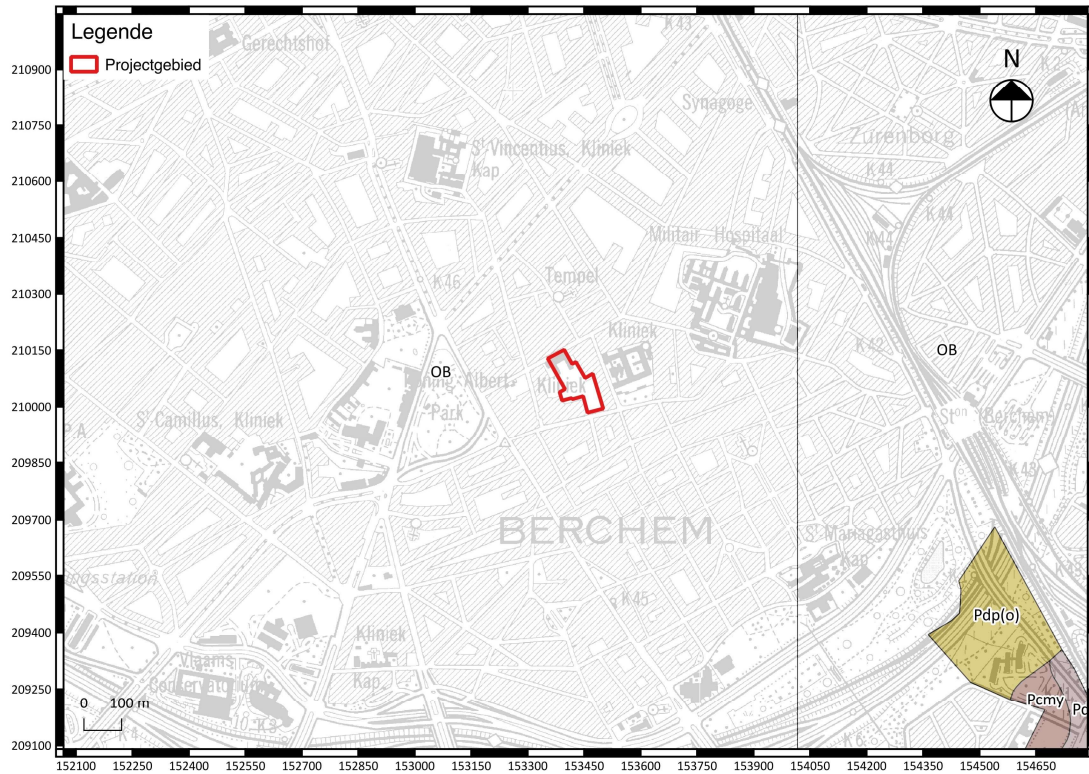

Fig. 1.8: Detail uit de bodemkaart met aanduiding van het projectgebied.

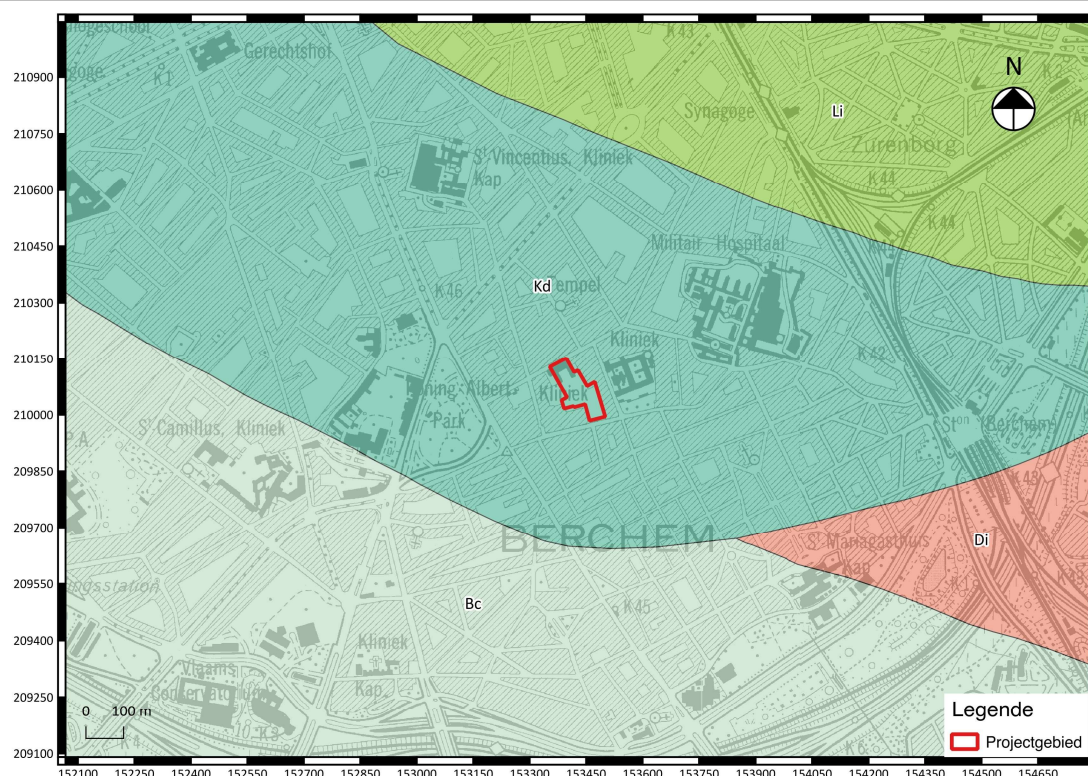

Fig. 1.9: Detail uit de tertiairgeologische kaart met aanduiding van het projectgebied.

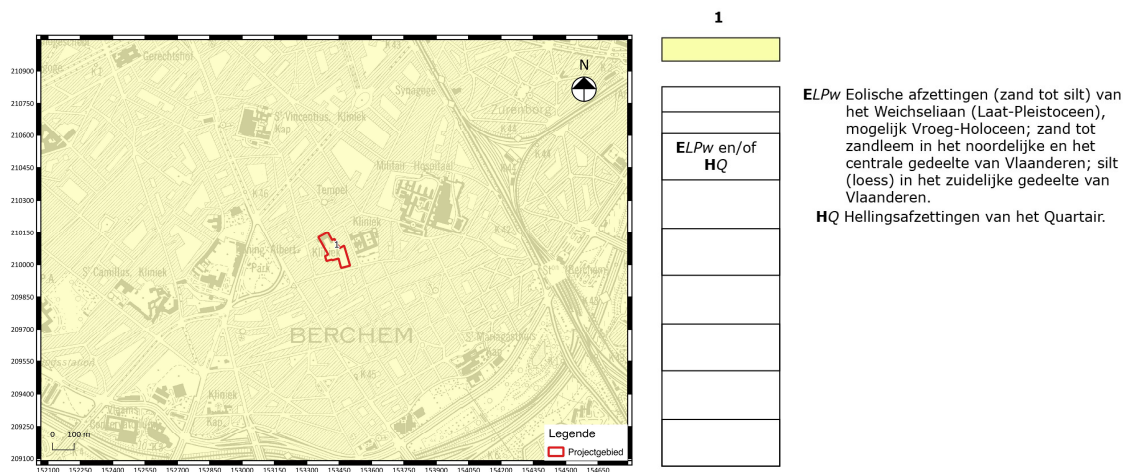

Fig. 1.10: Detail uit de quartair geologische kaart met aanduiding van het projectgebied en legende.

1.2.2 Historische beschrijving van het projectgebied

Het projectgebied ligt ten oosten van de Mechelsesteenweg in een bouwblok vervat tussen de Boomgaardstraat, de Haringrodestraat, de Lamorinièrestraat en de Albert Grisarstraat. De Boomgaardstraat is een kronkelende straat tussen de Mechelsesteenweg en de Stanleystraat. De Boomgaardstraat vormde voorheen de grens tussen de Vrijheid van Antwerpen en de Heerlijkheid

Berchem. De noordwestelijke, onpare gevelwand ligt op het grondgebied van het district Antwerpen; de zuidoostelijke, pare gevelwand op het grondgebied van het district Berchem⁵.

Het projectgebied ligt in de zone tussen de Spaanse vesten en de verdedigingsgordel van Brialmont (1860-65) en daarmee ook buiten de archeologische zone van de eigenlijke stadskern van Antwerpen.

Rond de eerste Antwerpse burcht uit de negende eeuw, was op de rechter Schelde-oever een stad gegroeid die vanaf het midden van de zestiende eeuw begrensd werd door de Spaanse vesten, het tracé van de huidige leien⁶. In de negentiende eeuw kende de stad een nieuwe uitbreiding waarbij nagenoeg heel de "Vrijheid van Antwerpen" binnen de stadsmuren kwam te liggen. Dit was het gebied rond de stad waar tijdens het ancien régime het Antwerps stadsrecht van toepassing was. Dit gebied was tot in de negentiende eeuw een dun bevolkt gebied met een nog landelijk karakter. In 1860-65 werd op ca. 2 tot 2,5 km van de Spaanse omwalling een polygonale verdedigingsgordel opgericht, naar ontwerp van luitenant-generaal Brialmont (1821-1921).

Op de geraadpleegde cartografische bronnen is te zien dat het projectgebied steeds onbebouwd bleef. Op de Ferrariskaart (1771-1777) is de stratenconfiguratie rond het gebied reeds vrijwel hetzelfde als tegenwoordig (fig. 1.11). Vanaf de Atlas der Buurtwegen (1841) is deze helemaal identiek (fig. 1.12).

Op de Ferrariskaart is het projectgebied ingekleurd als akkerland. Op de Atlas der Buurtwegen en kaart van Vandermaelen (1846-1854) is het volledig leeg (fig. 1.13).

De geraadpleegde luchtfoto van 1971 is vrij vaag (fig. 1.14). Het gebouw ten noorden van het eigenlijke projectgebied is reeds aanwezig. Op de luchtfoto's van 2000 en 2012 is duidelijker te zien dat het eigenlijke projectgebied ingenomen wordt door een parking in functie van het gebouw ten noorden ervan (fig. 1.15 en 1.16). Deze toestand is tot op heden bewaard.

⁵ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/113394>

⁶ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/122214>

Fig. 1.11: Uittreksel en detail uit de Ferrariskaart met aanduiding van het projectgebied.

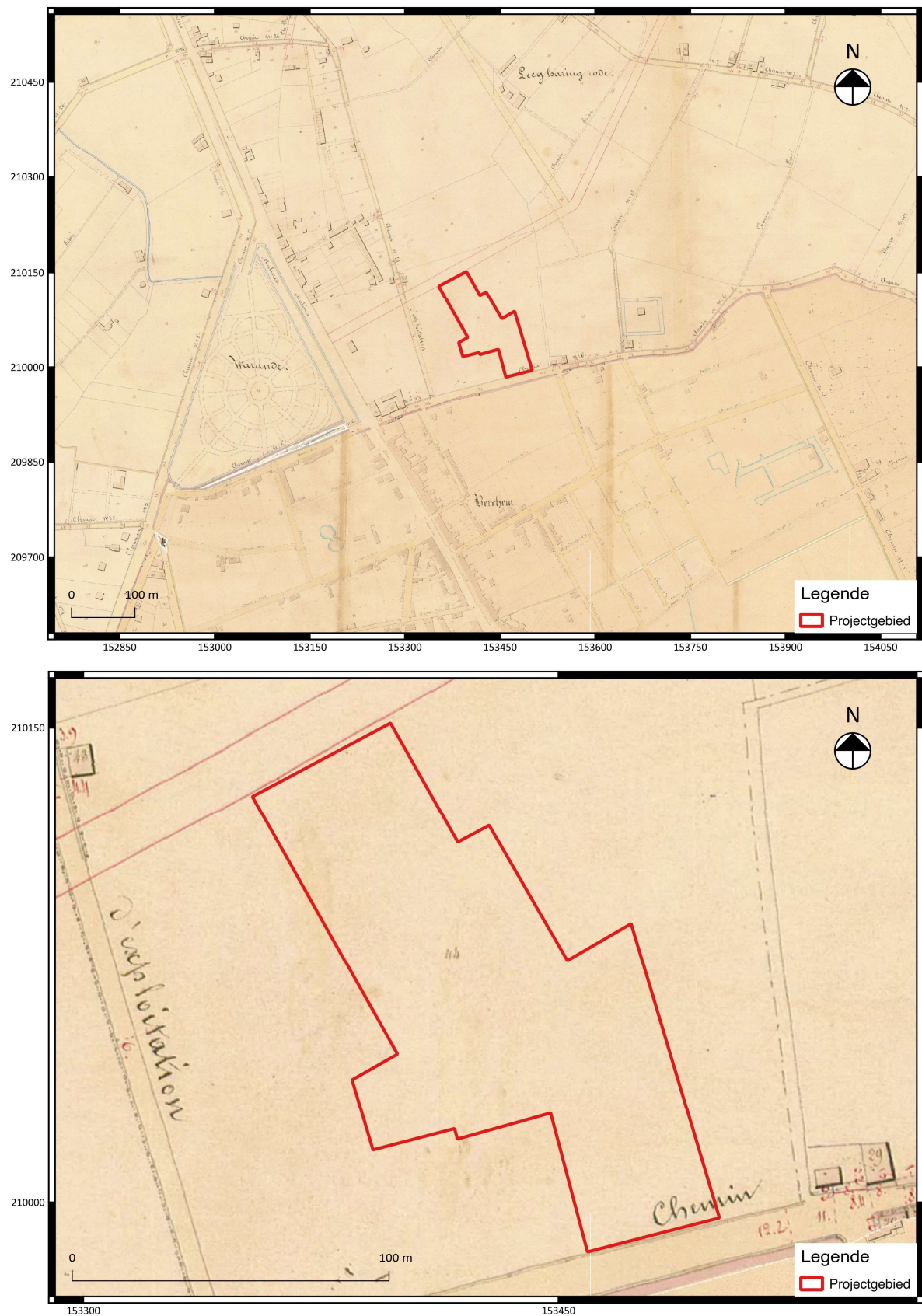

Fig. 1.12: Uittreksel en detail uit de Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het projectgebied.

Fig. 1.13: Uittreksel en detail uit de kaart van Vandermaelen met aanduiding van het projectgebied.

Fig. 1.14: Luchtfoto van 1971 met aanduiding van het projectgebied.

Fig. 1.15: Luchtfoto van 2000 met aanduiding van het projectgebied.

Fig. 1.16: Luchtfoto van 2012 met aanduiding van het projectgebied.

1.2.3 Archeologisch kader van het projectgebied

Volgens de gegevens van de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) zijn in de onmiddellijke omgeving van het projectgebied een heel aantal gekende archeologische waarden geïnventariseerd (fig. 1.17). Het betreft weliswaar voornamelijk aanduidingen op basis van de Ferrariskaart en enkele recentere historische relicten.

-CAI166036: Vondstmelding van enkele resten van 19de-eeuwse tuinaanleg. Het terrein was de tuin van het herenhuis met huidig adres Koningin Elizabethlei 18 (huis naar ontwerp van J. Hartoghs, 1896). Wellicht zijn de resten in dezelfde periode te dateren⁷.

-CAI366076: Het 19de-eeuwse militaire hospitaal -Fort 4⁸.

Verder zijn er ten noord- en ten zuidwesten van het projectgebied voornamelijk locaties van gebouwen en gebouwencluster geïnventariseerd die aangeduid zijn op basis van de 18de-eeuwse Ferrariskaart (CAI366249, CAI366250, CAI366233, CAI366237 en CAI366232; CAI366208 tem CAI366220 en CAI 366224 tem CAI366230).

⁷ <https://cai.onroerendergoed.be/locatie/166036>

⁸ <https://cai.onroerendergoed.be/locatie/366076>

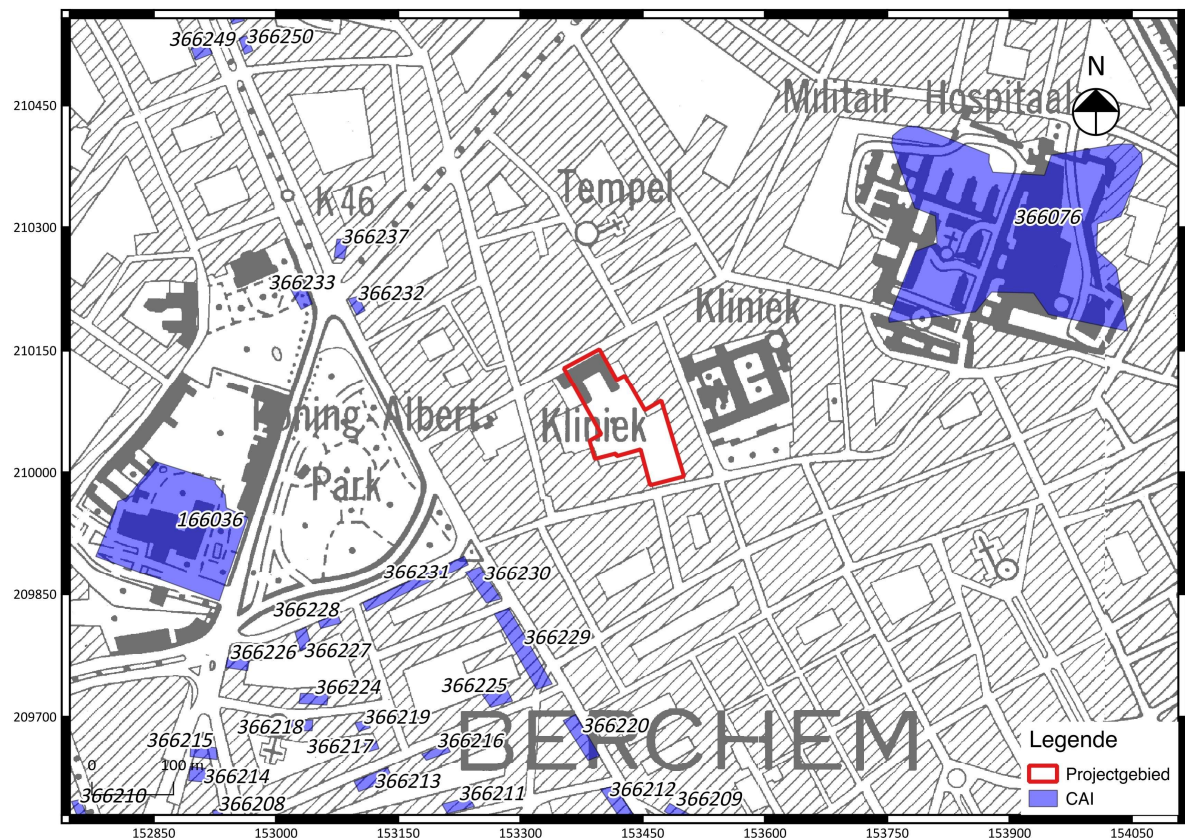

Fig. 1.17: Topografische kaart met weergave van CAI-polygonen.

1.2.4 Datering en interpretatie van het onderzochte gebied

Het projectgebied ligt in de zone tussen de Spaanse vesten en de verdedigingsgordel van Brialmont (1860-65) en daarmee ook buiten de archeologische zone van de eigenlijke stadskern van Antwerpen.

Het projectgebied ligt op de overgang van de Polders en de Kempen. Het terrein ligt op een hoogte tussen 9,5 en 11 mTAW op een lichte helling van een opduiking. Het gebied helt af naar de Schelde toe die op ca. 2 km ten noordwesten van het projectgebied stroomt.

Het gebied is bebouwd en bijgevolg niet gekarteerd op de bodemkaart. In de omgeving liggen volgens de gegevens van de bodemkaart o.m. matig natte gronden op licht zandleem met sterke antropogene invloed en matig droge licht zandleemgronden met diepe antropogene humus A-horizont.

Deze landschappelijke situatie, een verhevenheid met water in de nabijheid, is gunstig voor het aantreffen van bewoningsites vanaf de metaaltijden tot en met de volle middeleeuwen.

Het archeologisch potentieel vanaf de late/postmiddeleeuwen is eerder laag. Op de Ferrariskaart (1771-1778) is het gebied namelijk ingekleurd als akkerland; op de Atlas der Buurtwegen (1841) en de kaart van Vandermaelen (1846-1854) blijft het gebied leeg. Tot op heden blijft het gebied onbebouwd. Wel is er een parking aangelegd.

In de onmiddellijke omgeving van het projectgebied zijn tot op heden betrekkelijk weinig archeologische vindplaatsen gekend volgens de Centrale Archeologische Inventaris. De meeste geïnventariseerde vindplaatsen in de onmiddellijke omgeving zijn namelijk aangeduid aan de hand van de bewoning op de Ferrariskaart of zijn historische waarden.

1.2.5 Synthese

Het projectgebied ligt in de zone tussen de Spaanse vesten en de verdedigingsgordel van Brialmont (1860-65) en daarmee ook buiten de archeologische zone van de eigenlijke stadskern van Antwerpen.

Het projectgebied ligt op de overgang van de Polders en de Kempen. Het terrein ligt op een hoogte tussen 9,5 en 11 mTAW op een lichte helling van een opduiking. Het gebied helt af naar de Schelde toe die op ca. 2 km ten noordwesten van het projectgebied stroomt.

Het gebied is bebouwd en bijgevolg niet gekarteerd op de bodemkaart. In de omgeving liggen volgens de gegevens van de bodemkaart o.m. matig natte gronden op licht zandleem met sterke antropogene invloed en matig droge licht zandleemgronden met diepe antropogene humus A-horizont.

Op de Ferrariskaart (1771-1778) is het gebied ingekleurd als akkerland; op de Atlas der Buurtwegen (1841) en de kaart van Vandermaelen (1846-1854) blijft het gebied leeg. Tot op heden blijft het gebied onbebouwd.

In de onmiddellijke omgeving van het projectgebied zijn tot op heden betrekkelijk weinig archeologische vindplaatsen gekend volgens de Centrale Archeologische Inventaris. De meeste geïnventariseerde vindplaatsen in de onmiddellijke omgeving zijn namelijk aangeduid aan de hand van de bewoning op de Ferrariskaart of zijn recentere relicten.

1.2.6 Samenvatting gericht op een gespecialiseerd publiek

Het projectgebied ligt in de zone tussen de Spaanse vesten en de verdedigingsgordel van Brialmont (1860-65) en daarmee ook buiten de archeologische zone van de eigenlijke stadskern van Antwerpen.

Het projectgebied ligt op de overgang van de Polders en de Kempen. Het terrein ligt op een hoogte tussen 9,5 en 11 mTAW op een lichte helling van een opduiking. Het gebied helt af naar de Schelde toe die op ca. 2 km ten noordwesten van het projectgebied stroomt.

Het gebied is bebouwd en bijgevolg niet gekarteerd op de bodemkaart. In de omgeving liggen volgens de gegevens van de bodemkaart o.m. matig natte gronden op licht zandleem met sterke antropogene invloed en matig droge licht zandleemgronden met diepe antropogene humus A-horizont.

Op de Ferrariskaart (1771-1778) is het gebied ingekleurd als akkerland; op de Atlas der Buurtwegen (1841) en de kaart van Vandermaelen (1846-1854) blijft het gebied leeg. Tot op heden blijft het gebied onbebouwd.

In de onmiddellijke omgeving van het projectgebied zijn tot op heden betrekkelijk weinig archeologische vindplaatsen gekend volgens de Centrale Archeologische Inventaris. De meeste geïnventariseerde vindplaatsen in de onmiddellijke omgeving zijn namelijk aangeduid aan de hand van de bewoning op de Ferrariskaart of zijn recentere relicten.

1.2.7 Samenvatting gericht op een niet gespecialiseerd publiek

Het projectgebied ligt ten zuidoosten van de eigenlijke stadskern van Antwerpen. Het terrein ligt op een verhevenheid die afhelt naar het noordwesten, naar de Schelde toe. Uit historische kaarten vanaf het einde van de 18de eeuw blijkt dat het projectgebied nooit bebouwd is geweest.

Bibliografie

Websites (geraadpleegd op 25-1-2017)

<https://cai.onroerenderfgoed.be>

<https://geo.onroerenderfgoed.be>

www.cartesius.be

www.dov.vlaanderen.be

www.geopunt.be

www.kbr.be

<https://www.google.be/maps>

Literatuur:

De Coninck F. L. 1963: *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Schilde 29W*. Gent.

Haneca, K., S. Debruyne, S. Vanhoutte en A. Ervynck. 2016. *Archeologisch vooronderzoek met proefsleuven: Op zoek naar een optimale strategie*. Onderzoeksrapport Agentschap Onroerend Erfgoed 48. Brussel.

